

Att äga naturen

Vem har rätt till naturen, skogen och marken? Hur har äganderätt sett ut i Sverige historiskt, och vad grundar sig vår syn på äganderätt på? Den tidigmoderna äganderätten var inte lika strikt som den moderna – ett exempel på ett självorganiserat utnyttjande av allmänningar var fäbodväsendet. Men dessa allmänningar har minskat i takt med den biologiska mångfalden i jordbruksbygderna.

Frågor kring äganderätt engagerar, särskilt när det kommer till mark och naturresurser. Det är inte så konstigt, då äganderätten bland annat är med och sätter ramarna för vad vi kan göra och inte, och för hur ekonomiska värden kan överföras mellan generationer och mellan ägare. Det är lätt att tänka sig att ägande handlar om relationen mellan en person (ägaren) och en sak (som är ägd). Men istället handlar äganderätt om relationer mellan människor som uttrycks i en relation till tingen. Ägande av fast egendom handlar om att kunna utesluta andra från tillträde och att vara i kontroll. Tanken på ett absolut ägande, där man har full kontroll över det man äger, har dock lite att göra med hur äganderätten har sett ut i de flesta västerländska samhällen. Inte ens idag är oinskränkt ägande vanligt, utan det finns så gott som alltid begränsningar i vad en ägare får göra. Man talar istället om att äganderätten är en bunt eller knippe av rättigheter, som tillsammans visar vilka rättigheter, men också vilka skyldigheter, man har.

Den romerska rätten, det rättssystem som utvecklades i det romerska riket, skiljde på fyra typer av ägande: privat ägande, statligt ägande, allmänningar och det som kallades *res nullius*. Detta betyder bokstavligen att det inte finns en ägare, att det rör sig om ingenmansland. När Gustav Vasa hävdade att obebyggda ägor skulle höra ”Sveriges krona till och ingen annan” var det ett anspråk på land, som han menade, var *res nullius* och ägandet överfördes till kronan (staten). Hans beslut bottenade därmed i den romerska rättens syn på ägande.

Hur såg då mekanismerna ut, som bestämde att vissa marker var privat ägda och andra kollektivt ägda? Antropologen Robert Netting (1981), som studerat de senaste 350 årens markanvändning i alpbyn Törbel i Schweiz, fann att om värdet av produktionen per ytenhet var låg, om möjligheterna

till att förbättra marken och höja avkastningen var låg och om den yta som behövdes för effektivt utnyttjande var stor var det troligt att gemensamt ägande utvecklades. Om det motsatta gällde var privat ägande det som dominerade. Därför var åkern privat ägd och utmarken där djuren betade kollektivt ägd.

Men det var mer än olika ekologiska aspekter på marken som spelade roll. För att jordbruket skulle fungera behövde rättigheterna anpassas till de mål man ville uppnå. De förindustriella bönderna i Sverige använde olika ägande, eller snarare inskränkningar i ägandet, beroende på jordbrukssäsongen. Åkern var privat ägd och brukad när den bar spannmål, men utnyttjades för kollektivt bete efter skörden och när åkern låg i träda. På detta sätt var den tidigmoderna äganderätten mer flexibel och inte lika strikt som den moderna.

Av äganderättsformerna har privat och offentligt ägande av intellektuella länge ansetts vara att föredra framför allmänningar. Detta synsätt går tillbaka till antiken, men fick allt starkare genomslag från och med 1600-talet, för att bli den helt dominerande synen efter den franska revolutionen. Allmänningar ansåg leda till att marken missköts eller överutnyttjades. Privat ägande däremot skulle innebära att ägarna tog ansvar och eventuell misskötsel av marken skulle direkt drabba ägaren och därför undvikas. De svenska skiftesrörelserna under 1700- och 1800-talet var en del av denna tanke, och förutom att skapa större och mer lättskötta åkrar skulle skiftena också göra slut på de stora allmänningarna som ägdes kollektivt av bönder. Avvittringen, under samma tid, handlade om att klargöra gränsen mellan privat och statlig mark i syfte att stimulera ekonomin. Inte heller här fanns det utrymme för allmänningar.

Foto: Anna Rosling

TEXT:

JESPER LARSSON,

AKADEMIFORSKARE VID KVHAA,

DOCENT I AGRARHISTORIA

OCH BITRÄDANDE

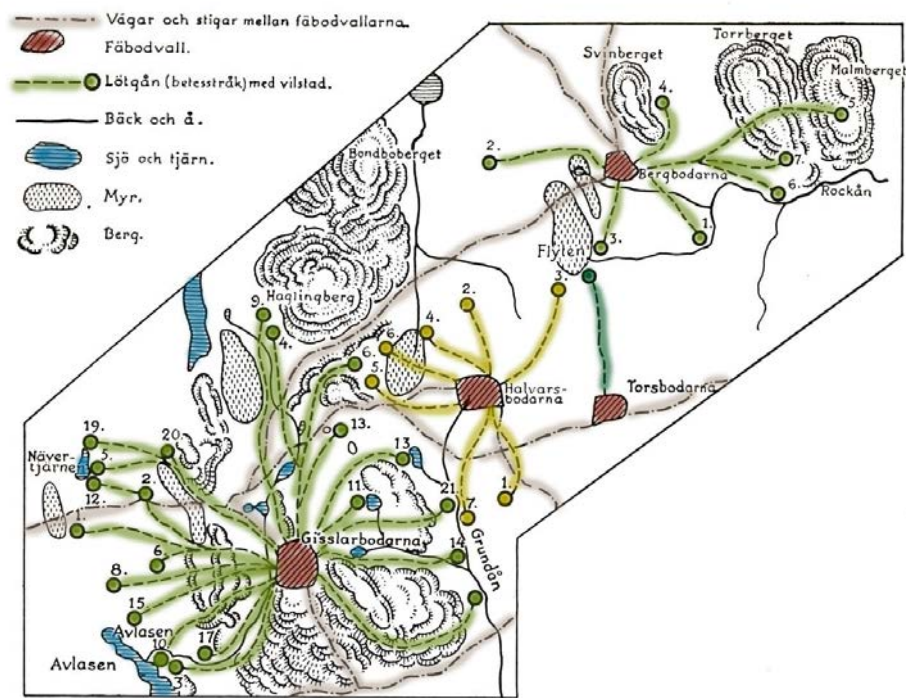
UNIVERSITETSLEKTOR VID SLU

Med det större trycket på jordens resurser under 1900-talet kom äganderätterna på nytt att få stort utrymme, i både forskning och den allmänna debatten, om hur mark och naturresurser skall ägas. Ekologen Gerrett Hardin (1968), behandlade den hotande överbefolkningen och använde betesmarken, alltså en allmänning, som metafor i artikeln "The Tragedy of the Commons". Hardin menade, som titeln anger, att man inte kan ha gemensamt ägda resurser utan att de överutnyttjas, och han förespråkade privat, eller ännu hellre, statligt ägande. Med statligt ägande kunde uttaget av resurser kontrolleras på ett effektivt sätt. Hardin anslöt därmed till tidigare tankegångar om att en överordnad makt behövs för en framgångsrik förvaltning av naturresurser.

Tanken på att ägande skall vara antingen privat eller statligt har haft stort genomslag. Allmänningar, alltså mark som ägts gemensamt, har blivit både mindre och färre. Den stora vändningen i synen på dem kom med Elinor Ostroms (1990) bok *Governing the Commons* där hon kunde visa att människor kan självorganisera och utan inblandning av staten förvalta gemensamt ägd mark på ett uthålligt sätt. Genom att följa förvaltningen av allmänningar över århundraden kunde grundprinciperna för framgångsrikt förvaltande klargöras. Ostrom påpekar att allmänningar inte alltid har förvaltats på ett hållbart sätt, men det har ju inte heller privat och statligt ägda marker. Ostroms arbete innebar ett paradigmskifte i synen på ägande och gav henne 2009 års nobelpris i ekonomi.

Ett svenskt exempel på ett självorganiserat utnyttjande av allmänningar var fåbodväsendet från tidigmodern tid fram till 1800-talets slut. Skogarna där djuren betade på sommaren ägdes av bönderna gemensamt. Några exempel på självorganisering var att man bestämde vilka som hade rätt att vara på vilka fåboddar och gränserna emellan dem. Det bestämdes vidare hur många djur varje fåbodgård fick ha och vilka tider man fick vistas med djur där. Dagsverken som skulle utföras fanns

En schematisk bild över fyra närliggande fåboddar i Boda socken i Dalarna och deras respektive lötar (betesleder) som avslutas vid en sovhol eller vilstad. Där fick djuren ligga och idissla medan vallkullorna vilade. Gisslarbodarna var så stora att man delade in djuren i tre fåhopar som var och en leddes av tre vallkullor, och som hade en egen löt för varje veckodag. (Åke Campbell, 1940).

listade och böter togs ut av dem som inte fullgjorde sina skyldigheter.

Allmänningarna har minskat i takt med den biologiska mångfalden i jordbruksbygderna. Mycket av den biologiska mångfalden i jordbruket före 1900-talets snabba modernisering fanns på mark med lägre avkastning och många av dem hade varit allmänningar sedan medeltiden. Mycket talar därför för att en diversifiering av ägandeformerna skulle kunna vara bra för den biologiska mångfalden. Vi har mycket att lära av att studera hur äganderätten fungerat före 1800-talets juridiska reformer för att förstå de socio-ekologiska systemen bättre.

Myrbygderna i nordvästra Jämtland ser ut som man förväntar sig att en gammal fåbod ska se ut och har en milsvid utsikt över fjällområdet vid den svensk-norska gränsen.

